

TARİXŞÜNASLIQ, BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏR

*N.Babaxanova. AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələri: nəzəri məsələlər
// Əlyazmalar yanmır, 2022, № 1 (14), s.83-90.*

UOT: 327; 001:061.1(100)

Nigar Babaxanova
*Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26
e-mail: nbabaxanova@gmail.com*

AMEA MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNUN BEYNƏLXALQ ELMİ-MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİ: NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏR

Xülasə

Məqalədə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun çoxillik uğurlu beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələr tarixinə nəzər salınır, bu əlaqələrin elmi-nəzəri xüsusiyyətləri tədqiq olunur, müvafiq sahədə əldə olunmuş təcrübələr ümumiləşdirilir.

Açar sözlər: *AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələr, beynəlxalq elmi əlaqələrin nəzəri aspektləri*

Giriş

Elm – cəmiyyətdə davamlı inkişafı bərqərar edən başlıca ictimai-mədəni faktor kimi daim dəyişir, yenilənir və genişlənir. Elmin istənilən dövrdə bu kimi xassələrə malik olması, yəni mütəmadi transformasiyası yalnız biliklərin yayılması, integrasiya və mübadiləsi sayəsində mümkün olmuşdur. Bu isə ona dəlalət edir ki, nəinki qlobal elmi münasibətlər dövründə, hətta elmi biliklərin rüşeym halında mövcud olduğu, sistemləşdirildiyi ilk vaxtlarda belə, elmin məhəlli, lokal şəkildə inkişafı mümkün ola bilməzdi. Başqa sözlə, elmi tərəqqi yalnız o halda mümkündür ki, intellektual bilik və bacarıqların, elmi nailiyyətlərin qarşılıqlı axını, coğrafi mobilliyi, intişarı baş tutsun.

XX əsrin ortalarından etibarən elmin beynəlmiləl statusu əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənməyə, dünya elmi məkanı genişlənməyə, təmərküzləşməyə başlamışdır. Hətta uzun illər tərkibində olduğumuz SSRİ kimi qapalı imperiya da elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsində bütün nəfəslikləri, "dəmir pərdələri" bağlamayaraq, dünya elmi mühiti ilə özünəməxsus şəkildə informasiya və təcrübə mübadiləsi aparmışdır. Həmin zaman kəsiyində İttifaq respublikaları kimi, Azərbaycanın da elmi potensialı yalnız Sovet elmi konyunkturu çərçivəsində, məhdud beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələr müstəvisində realizə olunmuşdur. Buna baxmayaraq, müstəqillik dövründə olduğu kimi, ondan əvvəlki dövrlərdə də Azərbaycanda elmi məktəblər, elmi mühit və elmi münasibətlər, xarici partnyorlarla informasiya-resurs mübadiləsi daim artan xətlə inkişaf etmişdir.

Əlyazmalar İnstitutu beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrin subyekti kimi

Azərbaycan elminin dünya elmi müstəvisinə integrasiyası və əksinə, qlobal elmi nailiyyətlərin milli elmi təfəkkürə implementasiyası işində Elmlər Akademiyası tərkibindəki elmi tədqiqat institutlarının böyük payı vardır. Yarandığı dövrdən (1950) indiyədək qədim əlyazma irsinin toplanılması, tədqiq və təbliği ilə məşğul olan AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu da Azərbaycanın elmi-mədəni əlaqələrinin inkişafında xüsusi çəkiyə malik müəssisələrdəndir. 72 illik tarixi ərzində Əlyazmalar İnstitutu 50-yə yaxın ölkənin 900-dən artıq elm və təhsil müəssisəsi, kitabxana və əlyazma xəzinəsi, arxiv və muzeyi, təşkilatı ilə əməkdaşlıq etmiş; İnstitut əməkdaşları bir çox ölkələrdə elmi tədqiqat işi aparmış, beynəlxalq tədbirlərə qatılmış, elmi əsərlər dərc etdirmiş; yüzlərcə əcnəbi tədqiqatçı və ziyarətçi İnstitutda olmuşdur və s.

Bu kimi fəaliyyətlərin səbəb-nəticə əlaqəsini daha dərinlən anlamaq üçün Əlyazmalar İnstitutunun beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrini şərtləndirən xüsusiyyətləri müəyyənləşdirib təsnifləşdirməkdə fayda vardır.

Əlyazmalar İnstitutu təşkilat qismində və ya alim və mütəxəssislərin təmsalında aşağıdakı tarixi-mədəni, elmi, ədəbi, bibliografik, təcrübi məqsədlərlə (istiqamətlərlə) beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrin subyekti rolunda çıxış edir:

–XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycandan müxtəlif yollarla xarici ölkələrə aparılmış qədim əlyazma və kitab abidələrinin müəyyənləşdirilməsi, paleoqrafik və kodikoloji dəqiqləşdirilməsi, tədqiq olunması, kataloqlaşdırılması və repatriasiyası (ölkə hədudlarından kənarda toplanılmış milli yazılı irsin tədqiqi);

–Elmi tədqiqat planına uyğun olaraq, xarici kitabxana, muzey, əlyazma xəzinələri, arxiv və şəxsi kolleksiyalarda fərdi araşdırmaların aparılması, elmi kommunikasiyaların yaradılması və inkişafı (Qeyd: bəzən belə əlaqələrdə şəxsi elmi münasibətlər yaranır ki, bu da gələcəkdə xaricdə olan Azərbaycan əlyazmalarının repatriasiyasına kömək edir. Bu prosesi "elm səfirliyi" və ya xaricdəki "elmi lobbi" də adlandırmaq olar);

–Elm, təhsil, əlyazmaşünaslıq sahəsində ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq;

–Xarici elm, təhsil və mədəniyyət təşkilatları ilə ortaq tədqiqatların aparılması, tədbirlərin keçirilməsi, informasiya, kitab və təcrübə mübadiləsi;

–Beynəlxalq tədbirlərdə, o cümlədən, konfrans, simpozium seminarlarda iştirak;

- Beynəlxalq kitab sərgilərində və kitab təqdimatlarında iştirak;
- Xarici ölkələrdə nəşr fəaliyyəti, o cümlədən, kitab və elmi məqalələrin, tanıtım xarakterli materialların dərci, eləcə də bu cür beynəlxalq nəşr fəallığının elmmetrik, bibliografik və statistik təhlili;
- Beynəlxalq elmi tədbirlərin təşkili;
- Beynəlxalq statuslu elmi jurnalların (o cümlədən, ingilis dilində), konfrans materiallarının dərci, onların nüfuzlu elmmetrik bazalarda qeydiyyatının təşkili, həmin nəşrlərə əcnəbi redaktor və müəlliflərin dəvət olunması;
- İnstitutun redaksiya-nəşriyyat, konservasiya-bərpa, muzey-kitabxana, fəaliyyətində beynəlxalq standartların tətbiqi;
- İnstitutun alim və mütəxəssislərinin beynəlxalq akademik şəbəkələrdə akkreditasiya və qeydiyyatının təşkili;
- Alim və mütəxəssislərin beynəlxalq elmmetrik bazalara, elmi məlumat massivlərinə çıxışının təmin olunması;
- Alim və mütəxəssislərin beynəlxalq elmi qrantlar, layihələr barədə məlumatlandırılması, təlimatlandırılması və müvafiq fəaliyyətdə iştirakının təmin edilməsi;
- Alim və mütəxəssislərin beynəlxalq elmi mobillik fəaliyyətinin təşkili, sənəd-informasiya təminatı, monitorinqi və müvafiq fəaliyyətin nəticələrinin təhlili. Bu təhlillər əsasında beynəlxalq elmi əməkdaşlıq sahəsində prioritet və perspektivlərin müəyyənəndirilməsi;
- Əcnəbi tədqiqatçıların qədim əlyazma və əski çap kitabları ilə bağlı onlayn və ənənəvi sorğularının yerinə yetirilməsi;
- Ekspozisiya fəaliyyətinin aparılması, o cümlədən İnstitutun əcnəbi tədqiqatçı və qonaqları üçün muzey xidmətlərinin göstərilməsi;
- İnstitutun ingilisdilli veb sahifəsi vasitəsilə Azərbaycan elmi nailiyyətlərinin beynəlxalq informasiya müstəvisinə çıxarılması və təbliği;
- İnstitutun beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələr tarixinin tədqiqi, bu sahədə toplanılmış təcrübənin öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi, müvafiq tədqiqat və təhlil sayəsində əldə olunan nəticələrin ümumiləşdirilməsi, elmi tədavülə buraxılması və s.;

Diskussiya

Əlyazmalar İnstitutunun sözügedən elmi-nəzəri və praktik fəaliyyətlərinin xronoloji çərçivəsini şərti olaraq 2 hissəyə ayırmaq olar: müstəqilliyəqədərki və müstəqillik dövrünün beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələri. Müstəqilliyəqədərki dövrün ilk elmi əlaqələri öz başlanğıcını 1960-cı ildən götürür: məhz həmin ildə ovaxtkı Respublika Əlyazmalar Fondu qardaş Türkiyə cümhuriyyətindən ilk xarici ziyarətçisini qəbul etmiş, onunla təcrübə və kitab mübadiləsi aparmışdır. Ovaxtadək İnstitut yalnız İttifaq respublikalarının (əsasən, Rusiya, Ukrayna, Türkmənistan, Özbəkistan, Tacikistan) elmi müəssisələri, tədqiqatçıları ilə əməkdaşlıq edirdi. 1963-cü və 1965-ci illərdə isə müvafiq olaraq, polşalı və iranlı tədqiqatçılar İnstitutu ziyarət etmiş, araşdırma aparmışdılar. Sonrakı onilliklərdə Türkiyə, Almaniya, İsveç, ABŞ, Hindistan, Belçika, Polşa, Çexiya, Pakistan, Birləşmiş Krallıq, İtaliya, Hollandiya, Cənubi Koreya və Banqladeşdən gələrək İnstitutu ziyarət edən qonaqların, tədqiqat aparan alim və

mütəxəssislərin təmsalında onların təmsil etdikləri müəssisələrlə əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuş və inkişaf etdirilmişdi.

Sözsüz ki, Sovet hakimiyyəti illərində qurulan və davam etdirilən bu kimi elmi əməkdaşlıq fəaliyyətlərinin konyunkturdan, dövrün şərtlərindən irəli gələn spesifikasiyası vardı: əksər kommunikasiyalar əvvəlcədən Moskva ilə razılaşdırılır, tədqiqatçılar İnstitutu ziyarət etmək və ya İnstituddan xaricə göndərilmək üçün aidiyyəti qurumlar tərəfindən yoxlanılır, icazə alır; beynəlxalq əhəmiyyətli əlaqələrin, tədqiqatların mahiyyəti, ideoloji uyğunluğu təftiş edilirdi və s.

Bu mənada həmin illərdə qurulmuş beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrini hərtərəfli və müstəqil hesab etməz olmaz. Biz monoqrafiyaların birində [1] Sovet Azərbaycanının elm və təhsil müəssisələrinin beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrinin tarixinə geniş yer ayırmış, həmin əlaqələrin xüsusiyyətlərindən danışarkən, "vasitəli beynəlxalq elmi əlaqələr" təyininə istifadə etmişdik. Bu yanaşma eyni ilə Əlyazmalar İnstitutunun Sovet illərində xarici aləmlə qurulmuş məhdud elmi əlaqələrinə də şamil edilməlidir.

Müstəqillik dövrünün beynəlxalq elmi əməkdaşlıq əlaqələri isə öz genişliyi, davamiyyəti və məhsuldarlığı ilə Əlyazmalar İnstitutunun tarixində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu dövrdə İnstitut öz profilinə uyğun xarici elm və təhsil müəssisələri, tədqiqatçılar, UNESCO, ISESCO, TÜRKSOY kimi aparıcı beynəlxalq elmi-mədəni təşkilatlar ilə müstəqil, birbaşa əməkdaşlığa başlamış, xaricdəki Azərbaycan əlyazmalarının izinə düşərək, onların bir hissəsini müxtəlif informasiya daşıyıcılarında, form-faktorlarda repatriasiya etmiş, Azərbaycan əlyazmaşünaslığının uğurlarını beynəlxalq nüfuzlu jurnallarda aprobasıyadan keçirmiş, dünya elmi ictimaiyyətinin diqqətini Azərbaycanın qədim əlyazma irsinin tarixi, bədii, elmi və mədəni əhəmiyyətinə yönəldə bilmişdir.

Əlbəttə, bu iki dövrü fərqləndirməkdə, müəyyən tarixi dövrün təsiri ilə elmi dəyərlər, yanaşmalar sisteminin dəyişdiyini vurğulamaqda məqsəd müstəqillik dövrünün nailiyyətlərinə xronosentrik münasibətdən irəli gəlir. Amma Əlyazmalar İnstitutu tərəfindən müstəqillik illərində əldə olunmuş beynəlxalq əməkdaşlıq uğurlarını təsdiq edərək, əvvəlki zaman kəsiyində qazanılmış təcrübələri inkar etmək fikrində deyilik. Əksinə, beynəlxalq əlaqələr nəzəriyyəsi ilə bağlı elmi ədəbiyyata [2-5] istinad edərək, düşünürük ki, sistemli (vahid, davamlı, əhatəli) beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələr, systemsiz (pərakəndə, davamsız, fərdi) əlaqələrdən doğur. Bunun təsdiqini alman sosioloqu Niklas Lumanın sosial sistem nəzəriyyəsinə də tapmaq mümkündür. Üstəlik, Lumana görə, hər bir sistem öz başlanğıcını systemsizlikdən götürdüyü kimi, əksinə, hər bir xaos, systemsizlik də müəyyən bir sistemin mövcudluğundan yaranır. Lakin belə bir sistem mütləq qapalı olmalıdır. Əlyazmalar İnstitutunun vasitəli beynəlxalq elmi əlaqələrinin boy atdığı SSRİ elmi mühiti də məhz bu cür qapalı sistemə malik idi. Rus alimi A.L.Dunayev beynəlxalq əlaqələrin tarixşünaslığında "qapalı sistem" anlayışının yeri və rolundan danışarkən Lumanın nəzəriyyəsini belə şərh edir: *"Elə düşünülə bilər ki, qapalı sistem tarazlı və sabit olmalıdır. Axı ona hər hansı bir kənar qüvvə təsir etmir. Lakin termodinamikanın ikinci qanununa əsasən, qapalı sistemdə nizam-sızılığın və ya entropiyanın artımı baş verir. Bu isə sistem daxilindəki bütün fərqliliklərin aradan qalxmasına, onun xaos və dağınıqlıq halına keçməsinə səbəb olur. Məsələn, canlı aləmdə qapalı sistemin mövcudluğu mümkün deyil, ona görə ki, istənilən canlı bu və ya digər formada əhatə olunduğu ətraf aləmlə təmasdadır, ona təsir edir, ondan təsirlənir. Bu faktın*

dərki entropiyanı aradan qaldıran “sistem-mühit” münasibətlərini və bu münasibətlərin əsas rol oynadığı açıq sistemlər nəzəriyyəsini anlamağa imkan verir. Beləliklə, əminliklə deyə bilərik ki, bioloji sistemlərin mövcudluq səbəbi enerji mübadiləsi, sosial sistemlərin mövcudluq səbəbi isə informasiya mübadiləsidir” [6, s. 12].

Bu məntiqə elmin, elmi sistemlərin mövcudluq səbəbiyyətini də informasiya, bilik mübadiləsində tapmalı və izah etməliyik. Əlyazmalar İnstitutunun müstəqilliyə qədərki elmi-mədəni əlaqələri müəyyən qapalı sistem daxilində qeyri-mütəmadi və məhdud elmi münasibətlərə misal ola bilər. Çünki o illərdə şəxsi və institusional beynəlmiləl elmi-mədəni əlaqələr çox vaxt birdəfəlik, müddətli və systemsiz səciyyə daşıyırdı. İnstitutu ziyarət edən və ya tədqiqat üçün gələn əcnəbi nümayəndə heyətlərinə, ayrı-ayrı tədqiqatçılara Azərbaycan əlyazmaşünaslığının nailiyyətləri barədə məlumat verilir, xarici müəssisələrdə yerinə yetirilən analoji tədqiqatların nəticələri öyrənilir, yeni nəşrlərin, o cümlədən kataloqların yerində və ya poçt vasitəsilə mübadiləsi həyata keçirilir, həmin kataloqlarda əks olunan əlyazmaları sonradan tədqiq edə bilmək üçün qarşılıqlı sorğular verilir, məktublaşma aparılır, əlyazmaların surətləri əldə olunur və ya göndərilirdi. Lakin çox keçmədən bu cür əlaqələr qırılır, davam etdirilmirdi. Bunun isə bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardı. Ümumiyyətlə, Sovet illərində beynəlxalq aləmlə qurulan elmi-mədəni ünsiyyətin, xüsusən də kitab və təcrübə mübadiləsinin təhlili belə deməyə əsas verir ki, bu sahələrdə paritet gözlənilmirdi. Məsələn, Qərb kitabxanalarından Sovet İttifaqına göndərilən 5 kitab əvəzinə 1-2 kitabla cavab verilmirdi. Elmi təcrübə mübadiləsi sahəsində də vəziyyət buna bənzər idi. Sovet, o cümlədən Azərbaycan alimlərinin nəinki Qərb, heç Sosialist düşərgəsi ölkələrində keçirilən konfranslarda belə, mütəmadi iştirakı təmin olunmurdu. O illərdə qədim əlyazma sahəsində beynəlxalq mübadilə isə xüsusilə ağır məsələ idi. Məlumdur ki, Azərbaycan müəllifləri, xəttatları, katibləri ilə bağlı əlyazma və əlyazma kitablarının böyük hissəsi İran, Türkiyə, Rusiya ilə yanaşı, Qərb ölkələrinin kitabxana və muzeylərində mühafizə edilir. Xaricdə olmayan, amma Azərbaycanda olan, yəni unikal əlyazmalar isə barmaqla sayılacaq qədərdir. Demək, əlyazma mübadiləsində bizim xarici mənbələrə daha çox ehtiyacımız var. Sırr deyil ki, Qərb kitabxanaları, əlyazma xəzinələri bu kimi ehtiyaclarımızı qarşılayarkən, başqa sözlə, informasiya və kitab təminatını həyata keçirərkən kapitalist və pragmatik təfəkkürdən çıxış edir, bunun müqabilində iqtisadi maraq güdürlər. Hələ XIX əsrin başlanğıcında Qərbdə kütləvi kitabxanaların ilkin inkişafı dövründə, kitabxanaçılar oxucular tərəfindən kitabların aparılıb geri qaytarılmama ehtimalını nəzərə alaraq, geri qaytarmanı təşviq etmək və ya qaytarılmayan kitabın yerinə başqa kitabın alınmasını maliyyələşdirmək üçün “gecikdirmə haqqı” müəyyənləşdirmişdilər [7]. Məsələn, 1886-cı ildə Şotlandiyada Aberdin Azad Kitabxanası kitabı iki həftədən çox saxlayan oxucunu növbəti hər həftə üçün 1 penni cərimə edirdi [8]. Nyu-Yorkdakı kütləvi kitabxanalar isə 1800-cü illərin sonlarında hər gecikdirmə gününə görə oxucudan 1 sent alırdı. 1954-cü ildə bu rəqəm gündəlik 2 sentə, 1959-cu ildə isə 5 sentə yüksəlmişdi. 2021-ci ilin göstəricilərinə görə bu rəqəm həftəlik 2 ABŞ dollarına yaxındır.

1960-70-ci illərdə Qərb kitabxanalarından qədim əlyazmanın 1 səhifəsinin TermoFaks və ya Xerox vasitəsilə kağız surətini əldə etmək üçün 25-50 sent məbləğində vəsait ödəmək lazım gəlirdi. Orta həcmli bir əlyazmanın kserosurəti 50-100 ABŞ dollarına, müxtəlif mikroformaları (mikrofiş, mikrofilm və ya mikroopaklarını) isə 150-180 dollara hazırlanırdı. 80-90-cı illərdə bu rəqəmlər daha da artmışdı. Hansısa qədim əlyazmanın faksimile formasını

əldə etməkdən isə söhbət belə gedə bilməzdi. Belə bir şey baş verdikdə, bu, böyük bir kulturoloji hadisəyə çevrilirdi. SSRİ-nin "Beynəlxalq kitab" adlı assosiasiyası vasitəsilə bu cür materialları, kitabları almaq üçün Elmlər Akademiyası kitabxana və institutlara, o cümlədən Əlyazmalar İnstitutuna invalyuta ayrılırdı ki, onun da məbləği həmişə çox az olurdu.

Bugün də Qərb ölkələrindən qədim əlyazmaların elektron surətini əldə etmək üçün az vəsait tələb olunmur. Amma Sovet hakimiyyəti illərində belə xərclər xüsusilə ağır başa gəlirdi. Lakin Qərbin "gəlirli elmi-mədəni xidmət" təfəkküründən fərqli olaraq, Azərbaycan insanının mədəni-maarifçilik mentalitetində heç vaxt "ödənişli xidmət", "kitaba görə cərimə" prioritet məsələ olmamışdır. Azərbaycan kitabxanaları, bir çox muzeyləri, elə Əlyazmalar İnstitutu da təşəkkül dövründən indiyədək oxucularına, ziyarətçilərinə, qonaqlarına xidmətin müqabilində yaranan xərcləri mümkün qədər öz üzərinə götürməyə çalışmışdır. Bunun nəticəsidir ki, bütün dünyada çoxdan norma, reallıq kimi qəbul edilən ödənişli kitab-kitabxana xidmətlərinin göstərilməsi məsələ, Əlyazmalar İnstitutunda bugün də normadankənar, qeyri-üzvi proses kimi səciyyələndirilir. Xarici ölkələrdən əlyazmaların elektron surətini sifariş verən tədqiqatçıları bunun müqabilində cüzi xidmət haqqı barədə məlumatlandırmaq mütəxəssislərimizdə hələ də koqnitiv dissonans, psixoloji diskomfort yaradır.

Təcrübə göstərir ki, beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrdə simmetrik münasibətlər olduqca vacib komponentdir. Bu, həm elmi-mədəni ekspansianın qarşısını alır, həm də əlaqələrin daha da dərinləşməsinə, davamlı və bərabərhüquqlu olmasına şərait yaradır. Müstəqilliyə-qədərki dövrdə Əlyazmalar İnstitutunun xarici əməkdaşlıq əlaqələrinin aşağı məhsuldarlığının obyektiv səbəbi tələb axınının əsasən birtərəfli olması (qarşılıqlı tələb mütənasibliyinin pozulması; əsasən, İnstitutun xaricdən əlyazma əldə etməyə çalışması), subyektiv səbəbi isə yuxarıda qeyd olunmuş milli-psixoloji baryerlərin mövcudluğu idi. Başqa sözlə, müəyyən əlyazmanın əslilə tanış olub, surətini əldə etmək üçün İnstituta müraciət edən azsaylı əcnəbilərə ödənişsiz lazımi tədqiqat şəraiti yaradılır, onların sorğusu yerinə yetirilir, milli xüsusiyyətlərimizdən irəli gələrək qonaqpərvərlik göstərilirdi. Çünki bir tərəfdən Sovet-Azərbaycan insanı bu cür münasibətlərdə elmi və ictimai maraqları iqtisadi maraqlardan üstün tutmalı, xalqı maraqlara söykənərək, malik olduğu maddi-mənəvi irsi lazımınca təbliğ etməli, milli dəyərlərə istinadən isə qonağı razı yola salmalı idi. Amma şübhəsiz ki, bu kimi münasibətlərin arxasında müəyyən mübadilə təmənnası da vardı. Güman edilirdi ki, bugün İnstitutda tədqiqat tələbi yüksək səviyyədə yerinə yetirilmiş əcnəbi alim və ya mütəxəssis öz ölkəsinə qayıtdıqdan sonra Azərbaycana lazım olan əlyazmaların surətini İnstituta çatdırmağa kömək edəcəkdir. Amma məlum olanda ki, həmin şəxs məsələn, qarşılıqlı sorğu məktublarına cavab vermir və ya onun təmsil etdiyi müəssisə bu və ya digər əlyazmanın surəti üçün İnstitutdan ödəniş tələb edir, əlaqələr istər-istəməz kəsilirdi və ya birtərəfli qaydada davam edirdi. Müstəqillik dövrünün Azərbaycanı isə bərabərhüquqlu, səbatlı və pragmatik beynəlxalq əlaqələrin subyektidir. Bunun nəticəsidir ki, bugün Əlyazmalar İnstitutunun beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələri daha mütərəqqi və balanslıdır. Bugün Əlyazmalar İnstitutu bir çox aparıcı beynəlxalq təşkilatların (İslam Əlyazmaları Cəmiyyəti, Beynəlxalq Əlyazmalar Cəmiyyəti) tamhüquqlu üzvü kimi birbaşa, müstəqil şəkildə beynəlxalq əlaqələr qurur, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi, mədəni zənginliyini, qədim əlyazma irsini təbliğ edir. Bu, özünü İnstitutunun beynəlxalq elmi integrasiya məsələlərinin hər bir komponentində büruzə verdiyi kimi, əlyazma mübadiləsi işində də qabarıq göstərir. Belə ki, son 20 ildə beynəlxalq

əlyazma mübadiləsində “adekvat mübadilə” və “birə-bir mübadilə” (başabaş) prinsipinə daha çox əməl olunur. Artıq Əlyazmalar İnstitutunun xaricdən əlyazma surəti üçün müraciətdənlərdən başlıca təvəqqesi – qarşılıqlı, başabaş mübadilə səviyyəsinə qaldırılmışdır. Xarici əlyazma xəzinələri və ya əlyazmaşünas alimlərə münasibətdə məhz bu cür birə-bir mübadilə şərtinin irəli sürülməsi nəticəsində İnstitut son illərdə onlarla yeni əlyazma surəti əldə edə bilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Əlyazmalar İnstitutunun sözügedən istiqamətlərdə çoxillik fəaliyyətinin tarixini araşdırmaq, nəzəri və təcrübi məsələlərini öyrənib ümumiləşdirmək və İnstitutun beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrini inkişaf etdirmək və s. məqsədi ilə 2014-cü ildən başlayaraq bir çox işlər görülmüşdür. Belə ki, Tərcümə və informasiya şöbəsinin bazasında Beynəlxalq elmi əlaqələr şöbəsi yaradılmış və sözügedən istiqamətlər həmin struktur vahidinə həvalə olunmuşdur.

Nəticə

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu həm Sovet hakimiyyəti illərində, həm də müstəqillik dövründə uğurlu beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələri ilə seçilən müəssisələrdən olmuşdur. İnstitutun beynəlxalq elmi əlaqələr tarixində Azərbaycan üçün milli-mənəvi, mədəni, elmi əhəmiyyət daşıyan bir çox uğurlar vardır. Məhz Əlyazmalar İnstitutunun birbaşa iştirakı ilə 4 unikal əlyazma UNESCO-nun Dünya yaddaşı reyestrinə daxil edilmiş, Vatikanın məxfi arxivlərində Azərbaycanla bağlı əlyazmaların müəyyənləşdirilməsi, kataloqlaşdırılması və repatriasiyası həyata keçirilmişdir. Hazırda Əlyazmalar İnstitutu 50-yə yaxın ölkənin 900-dən artıq elm və təhsil müəssisəsi, əlyazma xəzinəsi, muzey və kitabxanası ilə əməkdaşlıq edir, İslam Əlyazmaları Cəmiyyətinə və Beynəlxalq Əlyazmalar Cəmiyyətinə tamhüquqlu üzvlükdən bəhrələnir. Beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələr sahəsində uzun illərdən bəri qazanılmış bu kimi təcrübələrin tarixi nöqteyi-nəzərdən araşdırılması, öyrənilməsi, sistemləşdirilib təhlil olunması, əldə olunan nəticələrin ümumiləşdirilməsi və elmi tədavülə daxil edilməsi təkcə əlyazmaşünaslıq üçün deyil, ümumiyyətlə, milli tarixşünaslığımız üçün əhəmiyyətli addımdır. Sözügedən beynəlxalq nailiyyətlərə istinad etməklə, milli humanitar elmlər sahəsində beynəlxalq əlaqələrin perspektivlərini də müəyyənləşdirmək mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. N.Babaxanova. Beynəlxalq informasiya mühiti və elmi-mədəni inteqrasiya (Monoqrafiya). “Zərdabi” Nəşriyyatı, Bakı, 2017, 256 səh.
2. Луман Н. Введение в системную теорию. М.: Логос, 2007.
3. Walker R.B.J. History and Structure in the Theory of International Relations // Millennium: Journal of International Studies. 1989, Vol. 18, Issue 2, pp: 163-183.
4. Waltz K.N. Theory of International Politics. N.Y.: McGraw Hill, 1979.
5. Watson A. The Evolution of International Society. A Comparative Historical Analysis. L.: Routledge, 1992.

6. Дунаев А.Л. Понятия «система» и «порядок» в историографии международных отношений: трудности интерпретации // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. 2013. № 2, С. 12.

7. Marshall, Virginia; Adusei, Adowa (21 December 2021) "Goodbye to All Fines" // Borrowed (Podcast). No. 5.1. Brooklyn, New York: Brooklyn Public Library.

8. The Aberdeen Free Library: Completion of Arrangements for Opening // Aberdeen Journal. Aberdeen, Scotland. 2 March 1886.

Nigar Babakhanova

**International scientific and cultural relations of the Institute
of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS: theoretical aspects**

The article discusses the long history of successful international relations of the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS, analyses scientific and theoretical issues, summarizes the gained experience in this field.

Key words: *Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS, international scientific and cultural relations, theoretical aspects of international scientific relations.*

Akademik **Teymur Kərimli** tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.